DİLBİLGİSİ: FİİLLERDE OLUMSUZLUK

القَواعِد: النّفْيُ في الأفعال

Arapça fiillerin geçmiş zaman, şimdiki/geniş zaman çekimlerini önceki bölümlerde incelemiştik. Arapça fiiller olumsuz hâle çevrilirken mâzî fiilin başına (ما); muzâri fiilin başına (ما veya لا) olumsuzluk edatları getirilir. Mâzî veya muzâri fiilin son harekesinde veya yapısında herhangi bir değişiklik yapılmaz.

Mâzî Fiilin Olumsuzu

Arapça mâzî fiil olumsuz yapılırken fiilin hemen başına (ما) olumsuzluk edatı getirilir. Bu (ما)'ya olumsuzluk mâ'sı anlamında "mâ en-nâfiye - ما النّافِيَة" denir.

Mâzî fiilin olumsuz çekimini aşağıdaki tabloda görelim.

Çoğul (Cem')	İkil (Tesniye)	Tekil (Mufred)	
هُمْ ما كَتَبُوا Onlar yazmadılar	هُما ما كَتَبَا O ikisi yazmadılar	هُوَ ما كَتَبَ O yazmadı	Gâib
هُنَّ ما كَتَبْنَ Onlar yazmadılar	هُما ما كَتَبَتَا O ikisi yazmadı	هِيَ ما كَتَبَتْ O yazmadı	Gâibe
أَنْتُمْ ما كَتَبْتُمْ Sizler yazmadınız	أَنْتُما ما كَتَبْتُمَا Siz ikiniz yazmadınız	أَنْتَ ما كَتَبْتَ Sen yazmadın	Muhâtab
أَنْتُنَّ ما كَتَبْتُنَّ Sizler yazmadınız	أَنْتُما ما كَتَبْتُمَا Siz ikiniz yazmadınız	أَنْتِ ما كَتَبْتِ Sen yazmadın	Muhataba
نَحْنُ ما كَتَبْنَا Biz yazmadık		أَنا ما كَتَبْتُ Ben yazmadım	Mutekellim

Dikkat edileceği üzere, olumsuzluk (ما)'sının başa gelmesiyle mâzî fiil çekimimizde, fiilin son harekesinde veya yapısında herhangi bir değişiklik olmadı. Şimdi mâzî fiilin olumsuz kullanımıyla ilgili birkaç örnek cümle yapalım.

هلْ كَتَبْتَ الدّرسَ يا أحْمَد؟	(Dersi yazdın mı Ahmet?)
لا، ما كَتَبْتُ الدّرْسَ.	(Hayır, dersi yazmadım.)
هلْ ذهبْتِ إلى أنطاليا يا فاطمة؟	(Antalya'ya gittin mi Fatma?)
لا، ما ذهبْتُ إلى أنطاليا.	(Hayır, Antalya'ya gitmedim.)
هلْ جَلَسْتُم مع المُدير؟	(Müdür ile oturdunuz mu?)
لا، ما جَلَسْنا مَعَه.	(Hayır, onunla oturmadık.)

Şimdi de fiili geçmiş zamanın olumsuz yapısında olan bazı cümlelerin i'râbını yapalım.

ما شَرِبْتُ مِنْ هذا الحَليبِ. (Bu sütten içmedim.)

ما : Mâ en-nâfiye

شَرِبْتُ : Mâzî fiil, fâ'il bitişik zamir olan *tâu'l-muteharrike* (ت).

من : Harf-i cer

هذا : İşaret sıfatı (ismu'l-işâra), mahallen mecrûr, çünkü mebnî.

الحَليبِ : Muşârun ileyh mecrûr (çünkü işaret sıfatına uymak zorunda), cer alâmeti sondaki kesra.

ما فَهِمْتُ الدّرْسَ. (Dersi anlamadım.)

ما : Mâ en-nâfiye

فَهِمْتُ : Mâzî fiil, fâ'il bitişik zamir olan *tâu'l-muteharrike* (ت).

الدّرْسَ : Mef'ûlun bih, mansûb, nasb alâmeti sondaki fetha.

Muzâri Fiilin Olumsuzu

Arapça muzâri fiil olumsuz yapılırken başına (ما veya لا) olumsuzluk edatlarından biri getirilir; ancak لا olumsuzluk edatı daha yaygın olarak kullanılır. Bu (لا)'ya olumsuzluk lâ'sı anlamında "lâ en-nâfiye - لا النّافِيَة" adı verilir.

Muzâri fiilin olumsuz çekimini aşağıdaki tabloda görelim.

Çoğul (Cem')	İkil (Tesniye)	Tekil (Mufred)	
هُمْ لا يَكْتُبُونَ Onlar yazmıyorlar	هُما لا يَكْتُبانِ O ikisi yazmıyor	هُوَ لا يَكْتُبُ O yazmıyor	Gâib
هُنَّ لا يَكْتُبْنَ Onlar yazmıyorlar	هُما لا تَكْتُبانِ O ikisi yazmıyor	هِيَ لا تَكْتُبُ O yazmıyor	Gâibe
أَنْتُمْ لا تَكْتُبونَ Sizler yazmıyorsunuz	أَنْتُما لا تَكْتُبانِ Siz ikiniz yazmıyorsunuz	أَنْتَ لا تَكْتُبُ Sen yazmıyorsun	Muhâtab
أَنْتُنَّ لا تَكْتُبْنَ Sizler yazmıyorsunuz	أَنْتُما لا تَكْتُبانِ Siz ikiniz yazmıyorsunuz	أَنْتِ لا تَكْتُبِينَ Sen yazmıyorsun	Muhataba
نَحْنُ لا نَكْتُبُ Biz yazmıyoruz		أَنا لا أَكْتُبُ Ben yazmıyorum	Mutekellim

Dikkat edileceği üzere, olumsuzluk (لا)'sının başa gelmesiyle muzâri fiil çekimimizde, fiilin son harekesinde veya yapısında herhangi bir değişiklik olmadı. Şimdi muzâri fiilin olumsuz kullanımıyla ilgili birkaç örnek cümle yapalım.

هلْ تَذْهَبُ إلى السّوق؟ (Pazara mı gidiyorsun?)

لا، لا أذْهَبُ إلى السّوق. (Hayır, pazara gitmiyorum.)

هلْ تَشْرَبِينَ القَهوةَ؟ (Kahve içer misin?)

لا، لا أشْرَبُ القَهْوَةَ. أَشْرَبُ الشايَ. (Hayır, kahve içmem. Çay içerim.)

Şimdi de fiili olumsuz muzâri yapısında olan bazı cümlelerin i'râbını yapalım.

لا نَذْهَبُ إلى المَسْرَحِ. (Tiyatroya gitmiyoruz.)

لا : Lâ en-nâfiye
نَذْهَبُ : Muzâri fiil ve fâ'ili gizli zamir (نحن).
إلى : Harf-i cer
المَسْرَحِ : Mecrûr, cer alâmeti sondaki kesra.

لا أضْحَكُ على هذه القِصّةِ. (Bu hikâyeye gülmüyorum.)

لا : Lâ en-nâfiye
أضْحَكُ : Muzâri fiil ve fâ'ili gizli zamir (أنا).
على : Harf-i cer
هذه : İşaret sıfatı (ismu'l-işâra), mahallen mecrûr, çünkü mebnî.
القِصّةِ : Muşârun ileyh, mecrûr (çünkü işaret sıfatına uymak zorunda), cer alâmeti sondaki kesra.

لَمْ ile Olumsuz Mâzî

لَمْ (lem), bir cezm edatıdır. Sadece muzâri fiilin başına gelir. Cezm edatı olduğu için, başına geldiği muzâri fiili cezm eder. Fiilin muzâri anlamını da değiştirerek olumsuz mâzîye çevirir. Dolayısıyla olumsuz mâzî (olumsuz di'li geçmiş) anlamı iki yolla elde edilir:

1. Fiilin mâzî formunun başına olumsuzluk "mâ"sı getirmek;
2. Fiilin muzârisinin başına "lem" cezm edatı getirmek. Her iki şekilde de aynı anlam elde edilmiş olur.

Örneğin;

لَمْ يَكْتُبْ = ما كَتَبَ (yazmadı)

لَمْ 'in kendisinden sonraki muzâri fiil üzerinde i'râb yönünden nasıl bir etki yaptığını, merfû olan muzâri fiili nasıl meczûma dönüştürdüğünü anlayabilmek için cezm alâmetlerinin veya göstergelerinin neler olduğunu bilmemiz gerekmektedir.

Cezm Alâmetleri

Cezm, isimlerle ilgili bir kavram olmayıp, sadece fiillerle ilgili bir kavramdır ve fiillerin de son harfinin harekeleri veya son ekleriyle alakalıdır. Cezm veya Türkçe kullanımıyla "cezim", şu şekilde tanımlanabilir: "Bir fiilin sonunun 'sükûn' ile harekelenmesi veya 'sükûn' harekesinin yerine geçecek başka bir alâmeti barındırması durumudur". Üzerinde cezm alâmeti barındıran fiile "*meczûm*" (yani cezm edilmiş, cezimli) denir. Her fiil kipi için cezm söz konusu değildir; başında cezm edatı bulunan muzâri fiiller, emir veya nehiy kipine dönüşen muzâri fiiller meczûmdurlar. Dolayısıyla sadece muzâri fiiller cezm edilebilirler, mâzî fiil için veya gelecek zaman kipi için cezim söz konusu değildir.

Çekim biçimini daha önce görmüş olduğumuz muzâri fiil, aslında "merfû" haldeki muzâri fiildir. Merfû haldeki bu muzâri fiil, başında bir cezm edatı kullanıldığında veya emir ya da nehiy kipine dönüştürüldüğünde aşağıdaki işlemlerden biri ile meczûm yapılır. Başka bir deyişle, aşağıdaki işlemler, bir muzâri fiilin cezm edilmiş olduğunun göstergeleri, alâmetleridir:

1. Muzâri fiilin son harfinin damme harekesinin sükûna çevrilmesi:

Bildiğiniz gibi bir muzâri fiilin 3. tekil şahıs eril ve dişil, 2. tekil şahıs eril ve 1. tekil ve 1. çoğul şahıs yapıları sonlarına ek almazlar, son harflerinin harekeleri damme'dir. Aslında bu damme, fiilin merfû oluşunun alâmetidir ve "sükûn" harekesine dönüştüğünde fiil meczûm olmuş olur. Fiilin cezm edilmiş olduğunun alâmeti, yani cezm alâmeti, damme harekesinin sükûna dönüşmüş olmasıdır. Ama biz kısaca, cezm alâmeti "sükûn" deriz. Şimdi bunu, ilgili muzâri fiil yapılarının başına bir cezm edatı, mesela (لَمْ) getirerek örneklendirelim.

هو لَمْ يَكْتُبْ ← هو يَكْتُبُ

هي لَمْ تَكْتُبْ ← هي تَكْتُبُ

أنتَ لَمْ تَكْتُبْ ← أنتَ تَكْتُبُ

أنا لَمْ أَكْتُبْ ← أنا أَكْتُبُ

نحن لَمْ نَكْتُبْ ← نحن نَكْتُبُ

Dikkat edileceği üzere, yukarıdaki örneklerde damme ile merfû olan muzâri fiiller, bir cezm edatı olan (لَمْ) dolayısıyla meczûm oldular. Bu örneklerde meczûm fiillerin cezm alâmetleri, sonlarındaki damme harekesinin "sükûn"a dönüşmüş olmasıdır; kısaca "sükûn"dur.

2. Merfû hâldeki muzâri fiilin sonunda bulunan (ان) (ون) (ين) eklerindeki nûn'ların düşürülmesi.

3. ikil eril ve dişil şahıslarda, 3. ve 2. çoğul eril şahıslarda ve 2. tekil dişil şahısta fiilin sonuna gelen eklerdeki nûn'ların varlığı ref alâmeti iken, düşürülmesi cezm alâmetidir. Şunu da unutmayalım ki, eril çoğullarda düşürülen nûn harfinin yerine vâv'lardan sonra mutlaka bir elif harfi getirilir.

Şimdi bunları yine muzâri fiilin ilgili yapılarını (لَمْ) ile kullanarak örneklendirelim.

هما يَكْتُبَانِ ← هما لَمْ يَكْتُبَا

هما تَكْتُبَانِ ← هما لَمْ تَكْتُبَا

أنتِ تَكْتُبِينَ ← أنتِ لَمْ تَكْتُبِي

أنتما تَكْتُبَانِ ← أنتما لَمْ تَكْتُبَا

هم يَكْتُبُونَ ← هم لَمْ يَكْتُبُوا

أنتم تَكْتُبُونَ ← أنتم لَمْ تَكْتُبُوا

Dikkat edileceği üzere, yukarıdaki örneklerde nûn'ların varlığı ile merfû olan muzâri fiiller, bir cezm edatı olan (لَمْ) dolayısıyla meczûm oldular. Bu örneklerde meczûm fiillerin cezm alâmetleri, sonlarındaki nûn'ların düşmüş olmasıdır (*hazfu'n-nûn* veya *sukûtu'n-nûn*).

Fiilin 3. ve 2. çoğul eril formlarında nûn'ların düşürülmesinden sonra yerlerine elif getirilmiş olduğunu fark etmiş olmalıyız. هم لَمْ يَكْتُبُوا أنتم لَمْ تَكْتُبُوا

Not: Muzâri fiilin 3. ve 2. çoğul şahıs dişil formlarındaki nûn'lar (nûnu'n-nisve'ler) fiile bitişik özne zamiri olmaları dolayısıyla hiçbir zaman düşmezler, her durumda varlıklarını muhafaza ederler. Örnek:

هُنّ يَكْتُبْنَ ← هُنّ لَمْ يَكْتُبْنَ

أنتُنّ تَكْتُبْنَ ← أنتُنّ لَمْ تَكْتُبْنَ

Dikkat edileceği üzere yukarıdaki örneklerde muzâri fiilin başına bir cezm edatı olan (لَمْ) gelmesine rağmen, muzâri fiilin yapısında hiçbir değişiklik olmadı.

3. Muda"af fiillerde şeddenin üstündeki damme harekesinin fethaya dönüştürülmesi.

Bilindiği üzere şedde harekesi tıpkı sükûn harekesi gibi harfin kendi sesini verir, ünsüzdür. Şedde ve sükûn işlevsel olarak aynı olduğundan birlikte bulunamazlar. Bu yüzden sâlim fiillerden farklı olarak, muda"af fiillerin sonuna ek almayan muzâri formları (bunlar, 1. maddede de belirtildiği üzere muzâri fiilin 3. tekil eril ve dişil şahıs, 2. tekil eril şahıs ve 1. tekil ve 1. çoğul şahıs yapılarıdır) cezm edilirken, şeddenin üstündeki damme harekesi fetha harekesine dönüştürülür ve cezm alâmeti muda"af fiilin ilgili formları için "fetha" olarak kabul edilir. Örnek:

هو يَمُرُّ ← هو لَمْ يَمُرَّ

يَمُرُّ لَمْ يَمُرَّ

4. Nâkıs ve lefîf fiillerde sondaki illetli harfin düşürülmesi.

Nâkıs ve lefîf fiillerin lâmu'l-fiilleri, yani son harfleri illetlidir. Bu fiillerin muzârilerinde illetli harfler sadece kendilerinden önceki harfin harekesini uzatan med harfleri konumundadırlar ve meczûm olacaklarında sondaki illetli harf düşürülür. Cezm alâmeti, illetli harfin düşürülmesi (*hazf harfi'l-'ille* veya *sukût harfi'l-'ille*)'dir. Örnek:

هو يَمْشِي ← هو لَمْ يَمْشِ

هو يَدْعُو ← هو لَمْ يَدْعُ

Her iki örnekte de, "lem" cezm edatından dolayı meczûm olan muzâri fiillerde cezm alâmeti illetli harfin düşürülmesidir, çünkü bu fiiller nâkıs fiillerdir.

هو يَرْوِي ← هو لَمْ يَرْوِ

Bu örnekte de, lefîf fiilin muzârisi "lem"den dolayı meczûmdur ve cezm alâmeti illetli harfin düşürülmesidir, çünkü lefîf fiildir.

Şimdi muzâri bir fiili (لَمْ) ile çekelim ve muzâri fiilin sonunda meydana gelen değişimi cezm alâmetleri yönünden inceleyelim:

Çoğul (Cem')	İkil (Tesniye)	Tekil (Mufred)	
هُمْ لَمْ يَكْتُبُوا Onlar yazmadılar	هُما لَمْ يَكْتُبَا O ikisi yazmadı	هُوَ لَمْ يَكْتُبْ O yazmadı	Gâib
هُنَّ لَمْ يَكْتُبْنَ Onlar yazmadılar	هُما لَمْ تَكْتُبا O ikisi yazmadı	هِيَ لَمْ تَكْتُبْ O yazmadı	Gâibe
أَنْتُمْ لَمْ تَكْتُبوا Sizler yazmadınız	أَنْتُما لَمْ تَكْتُبا Siz ikiniz yazmadınız	أَنْتَ لَمْ تَكْتُبْ Sen yazmadın	Muhâtab
أَنْتُنَّ لَمْ تَكْتُبْنَ Sizler yazmadınız	أَنْتُما لَمْ تَكْتُبا Siz ikiniz yazmadınız	أَنْتِ لَمْ تَكْتُبِي Sen yazmadın	Muhataba
نَحْنُ لَمْ نَكْتُبْ Biz yazmadık		أَنا لَمْ أَكْتُبْ Ben yazmadım	Mutekellim

Şimdi (لَمْ) ile kullanılmış fiillerle oluşturulan iki cümlenin i'râbına bir göz atalım:

لَمْ يَذْهَبْ اللّاعِبُ إلى المَلْعَبِ. (Oyuncu stadyuma gitmedi.)

لَمْ : Cezm edatı, fiil-i muzâriyi cezm eder ve anlamını olumsuz mâzîye çevirir.
يَذْهَبْ : Muzâri fiil, meczûm, cezm alâmeti sondaki sükûn.
اللاعِبُ : Fâ'il, merfû, ref alâmeti sondaki damme.
إلى : Harf-i cer
المَلْعَبِ : Mecrûr, cer alâmeti sondaki kesra.

لَمْ تَشْرَبِي قَهْوَةً تُرْكِيّةً بَعْدَ الفطور. (Kahvaltıdan sonra bir Türk kahvesi içmedin.)

لَمْ : Cezm edatı, fiil-i muzâriyi cezm eder ve anlamını olumsuz mâzîye çevirir.
تَشْرَبِي : Muzâri fiil, meczûm, cezm alâmeti nûn harfinin düşürülmesi, fâ'ili bitişik zamir olan *yâu'l-muhâtaba* (ي).
قَهْوَةً : Mef'ûlun bih, mansûb, nasb alâmeti sondaki fetha, aynı zamanda mevsuf.
تُرْكِيّةً : قَهْوَةً 'in sıfatıdır, dolayısıyla onun gibi tekil, dişil, belirsiz ve mansûbtur.
بَعْدَ : Zarf, mansûb, nasb alâmeti sondaki fetha, muzâf.
الفطور : Muzâfun ileyh, mecrûr, cer alâmeti sondaki kesra.

Öğrenme Çıktısı

2 Arapça mâzî ve muzâri fiilleri olumsuz olarak kullanma becerisi kazanma, (لَمْ) cezm edatı ile olumsuz mâzî yapabilme ve bununla ilişkili olarak cezm alâmetlerini tanıma

Araştır / Tekrarla 2

عَلِمَ fiili dördüncü kalıptandır. Bu fiilin mâzî ve muzâri formda olumsuz çekimini, ayrıca "لَمْ" ile çekimini defterinize yazınız.

İlişkilendir / Karşılaştır

Kur'ân-ı Kerîm'in "Beyyine" ve "İhlâs" sûrelerinde yer alan olumsuz fiilleri tespit ediniz.

Anlat / Paylaş

Arkadaşlarınızla bir fiil belirleyiniz ve bu fiili mâzî ve muzâri formda olumsuza çevirme oyunu oynayınız.